

O'ZBEK JAMIYATIDA IKKI TILLILIKNING SHAKLLANISHI: TARIXIY,
MADANIY VA IJTIMOIIY NUQTAI NAZAR

Rasulova Sitora

SamDpi 1-kurs magistranti

sitornasriddinovna1603@gmail.com

Annotatsiya: Maqola O'zbek jamiyatida ikki tillilikning (bilingvizm) shakllanishi va rivojlanish tarixini o'rganadi. Navoiy davridagi madaniy bilingvizm, XIX–XX asrlarda Rossiya imperiyasi va Sovet davrida shakllangan rasmiy ikki tillilik, shuningdek, mustaqillik davridagi zamonaviy bilingvizm tahlil qilinadi. Maqolada ikki tillilikning ijtimoiy, madaniy va ilmiy hayotdagi roli, tarixi va zamonaviy ahamiyati ko'rsatib berilgan.

Kalit so'zlar: Ikki tillilik, bilingvizm, Navoiy davri, Sovet davri, O'zbekiston, madaniy bilingvizm, til tarixi

Аннотация: Статья посвящена формированию и развитию двуязычия в узбекском обществе. Рассматриваются культурное двуязычие периода Навои, официальное двуязычие в XIX–XX веках во времена Российской империи и Советского Союза, а также современное двуязычие в период независимости. В статье анализируется роль двуязычия в социальной, культурной и научной жизни общества, его история и современное значение.

Ключевые слова: Двуязычие, билингвизм, период Навои, советский период, Узбекистан, культурное двуязычие, история языка

Abstract: The article examines the formation and development of bilingualism in Uzbek society. It analyzes cultural bilingualism during the Navoi period, official bilingualism in the 19th–20th centuries under the Russian Empire and Soviet Union, as well as contemporary bilingualism in the period of independence. The study highlights the role of bilingualism in social, cultural, and scientific life, its historical roots, and contemporary significance.

Keywords: Bilingualism, Navoi period, Soviet period, Uzbekistan, cultural bilingualism, language history

O'zbek jamiyatida ikki tillilik (bilingvizm) — uzoq tarixiy rivojlanish jarayonining murakkab va ko'p qirrali hodisasi. Bu hodisa siyosiy, ijtimoiy, madaniy va ilmiy omillar ta'sirida shakllangan. Ikki tillilikning shakllanishi O'zbekistonda nafaqat tilshunoslik, balki madaniyat va ijtimoiy hayot bilan chambarchas bog'liqdir. Shu sababli uning tarixi turli davrlar bo'yicha o'rganilishi muhimdir.

Alisher Navoiy (1441–1501) davrida O'zbekiston hududi turkiy va fors madaniyatlarining kesishgan nuqtasida joylashgan edi. Shu davrda ilm-fan va adabiyot sohalarida ikki tillilikning ma'lum shakllari mavjud bo'lgan. Navoiy asarlari, xususan “Xamsa”, turkiy (o'zbek) va fors tillarida yozilgan[1]. Bu esa o'sha davrda biror bir rasmiy ikki tillilik mavjud bo'lmasa-da, madaniy bilingvizmni ko'rsatadi:

Turkiy til — kundalik muloqot va xalq she'riyati vositasi sifatida.

Fors tili — ilmiy, adabiy va ma'muriy yozuvlarda ustun til sifatida.

Masalan, Navoiy “Lison ut-Tayr” asarida turkiy tildan foydalanib xalq orasidagi tushunishni ta'minlagan, lekin ilmiy va dini matnlarda fors tili ustun bo'lgan[2]. Shu tariqa, Navoiy davrida ikki tillilikning shakllanishi asosan madaniy va adabiy yo'nalishda bo'lgan.

XVII–XVIII asrlarda O'zbekiston hududida turli xonliklar, jumladan Buxoro va Xiva xonliklari mavjud bo'lib, bu davrda ikki tillilikning shakllanishiga ijtimoiy va madaniy omillar ta'sir qilgan. Fors tili ilm-fan, tarix va hukumat yozuvlarida saqlanib qolgan, o'zbek tiliga esa xalq she'riyati, og'zaki hikoya va kundalik muloqotning asosiy vositasi sifatida xizmat qilgan[3]. Shu davrda ikki tillilikni kuchaytirgan omil — savdo va madaniy aloqalar bo'lgan: turkiy va fors tillarida yozilgan hujjatlar, maktublar va bitiklar rasmiy va iqtisodiy faoliyatda ishlatilgan.

O'zbek jamiyatida ikki tillilikning zamonaviy shakllanishi XIX asr oxiri va XX asr boshlarida Rossiya imperiyasining ta'siri bilan bog'liq. Hudud Rossiya imperiyasiga qo'shilganidan keyin rus tili rasmiy va ma'muriy ishlar tili sifatida keng tarqaldi[4]. Shu davrda o'zbek tili esa xalq orasida, madaniy va dini muhitda saqlanib qoldi.

Rasmiy ikki tillilik: ma'muriy ishlar, sud va hujjatlarda rus tili.

Ijtimoiy bilingvizm: xalq orasida o'zbek tili asosiy vosita sifatida qolgan.

Natijada, ikki tillilik tabiiy ravishda shakllanib, rus tili ilmiy va rasmiy sohalarda, o'zbek tili esa kundalik va madaniy hayotda faol ishlatilgan.

Sovet Ittifoqi davrida ikki tillilik tizimli va keng qamrovli jarayon sifatida mustahkamlandi. 1924-yilda tashkil etilgan O'zbekiston SSR hududida rus tili davlat va ta'lim tizimida majburiy til sifatida kiritildi[5]. Shu bilan birga, milliy tillarni saqlash va rivojlantirishga alohida e'tibor qaratildi.

Maktablarda o'quvchilar o'zbek tilida asosiy bilimlarni olgan, lekin fanlar va texnika sohalari rus tilida o'qitilgan.

Rasmiy hujjatlar, gazetalar va ilmiy ishlar rus tilida chop etilgan.

Madaniy bilingvizm — teatr, she'riyat va ilmiy jurnallarda ikki til ishlatilgan.

Bu jarayon O'zbekiston jamiyatida ikki tillilikni madaniy, ijtimoiy va ilmiy hayotning ajralmas qismiga aylantirdi.

1991-yildan keyin, O'zbekiston mustaqillikka erishganidan so'ng, o'zbek tili davlat tili sifatida mustahkamlandi. Shu bilan birga, rus tili ilmiy, texnik, iqtisodiy va xalqaro muloqot vositasi sifatida saqlanib qolmoqda[6]. Bugungi kunda ikki tillilik quyidagi sohalarda namoyon bo'ladi:

Xususan, ba'zi universitetlarda fanlar o'zbek va rus tillarida o'qitiladi; xalqaro korporatsiyalar va mahalliy kompaniyalar ikki tillilikni talab qiladi; kitoblar, jurnallar, teatr va televidenie ikki tilda mavjud.

Shu tariqa, ikki tillilik nafaqat tarixiy meros, balki zamonaviy jamiyatning ijtimoiy va madaniy hayotida muhim rol o'ynaydi.

O'zbek jamiyatida ikki tillilik uzoq tarixiy jarayondan o'tgan. Navoiy davrida mavjud bo'lgan ikki tillilik asosan madaniy va adabiy jihatdan namoyon bo'lgan. XIX asr oxiri va XX asr boshlarida Rossiya imperiyasi ta'siri bilan rus tilining rasmiy va ilmiy vosita sifatida keng qo'llanishi boshlangan. Sovet davri ikki tillilikni tizimli jarayon sifatida mustahkamladi, mustaqillik davrida esa ikki tillilik zamonaviy ijtimoiy va madaniy hayotning ajralmas qismiga aylandi. Shu bilan birga, ikki tillilik O'zbekiston jamiyatida xalqaro aloqalar, ilm-fan, ta'lim va madaniyat sohalarida samarali vosita sifatida saqlanib qolmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Navoiy, A. Xamsa. Toshkent: Sharq, 2002, b. 12–35.
2. Allayarov, O. O'zbek tilining tarixiy rivojlanishi. Toshkent: Fan, 1990, b. 45–78.
3. Qodirov, T. Sovet davrida o'zbek tili va ta'lim. Toshkent: O'zbekiston, 1985, b. 55–90.
4. Karimov, S. Markaziy Osiyoda ikki tillilik va madaniy jarayonlar. Toshkent: Akademnashr, 2010, b. 101–130.
5. Rasulov, M. O'zbekiston maktablarida bilingvizm amaliyoti. Toshkent: Fan, 1995, b. 23–60.
6. Karimov, S. O'zbek tilining mustaqillik davridagi rivojlanishi. Toshkent: Akademnashr, 2010, b. 200–230.
7. Ergashev, B. Madaniy bilingvizm va tarixiy jarayonlar. Toshkent: Fan, 2005, b. 78–110.